

Helena Trojanska – utjelovljenje ženske ljepote

Alle Welt kommt darin überein, dass ein schönes Weib das schönste unter allen Werken der Natur sei.

Wieland¹

Zeusova kći

Među svim djelima prirode najljepša je žena. Ženska je ljepota oduvijek mamilila poglede i muškaraca i žena. Od svih lijepih žena ima jedna čija je ljepota postala poslovična, čija slava kruži među ljudima već više od tri tisuće godina. To je Helena, žena spartanskoga kralja Menelaja.

Iako je Helena mitski lik, s vremenom je poprimila mnoge ljudske karakteristike te je danas doživljavamo kao stvaran lik. O njezinu životu, odnosno o povijesti nastanka toga lika postoje mnoge legende i mnoge verzije različitih priča.

Helena, Zeusova kći, bila je prvobitno božica. Kao Helena Δευδρῆτις štovana je u kultu drveća. Tako je u Sparti bila Helenina platana, a u Kafiji je proširen kult drveća i na Menelaja. U Terapni su pokazivali Helenin i Menelajev grob, a tamo je bilo i Helenino svetište. Kult je postojao i u Kenhrejima kod Korinta i na Hiju. Kult drveća objašnjava se na Rodu tako da je Helena bila obješena o drvo. Te činjenice u kultu kao i motiv otmice i smrti, što podsjeća na sličnost s Arijadnom s Krete, pokazuju nam Helenu kao (možda minojsku) božicu vegetacije. Otmica i smrt božanstva vegetacije upućuju na obamiranje života u prirodi. Zanimljivo je da je otmičar Tezej izgubio i Helenu i Arijadnu. Tezejeva otmica te lokaliziranje priče o otmici u Afidnu upućuju na antički utjecaj. Tek prenošenjem motiva otmice u pretpovijest Trojanskoga rata, postala je Helena poznata heroina iz Homerovih epova.

Spartanski kralj Tindarej imao je za ženu Ledu. Zeus je bio zadivljen njezinom ljepotom. Uzeo je na sebe lik lijepoga bijelog labuda kojeg je progonio orao, zapravo preobražena Afrodita, i potražio je zaštitu od ptice grabljivice u Ledinu naručju. Samilosna kraljica ništa nije slutila i zaštitila je labuda. Labud, tj. Zeus, obljubio je Ledu i ona je začela i rodila djecu: Kastora i Polideuka, Helenu i Klitemestru.

¹ „Svi se slažu da je lijepa žena ono najljepše među svim djelima prirode” – Ch. M. Wieland, *Geschichte des Agathon*.

Kasnije se pričalo da je Zeus obljubio Ledu iste noći kada i Tindarej, i to u liku labuda: sa Zeusom je Leda začela Helenu i Polideuka a s Tindarejem Kastora i Klitemestru. Po drugoj legendi Helena je kći Zeusova i Nemezina. (Sapfo i Hesiod se drže verzije da je Helena kći Okeana i Tetije.) U toj pradavnoj ptičjoj svadbi Zeus je bio labud, Nemeza guska, a Helena se rodila iz jajeta.

Helena je odrasla na Tindarejevu dvoru. Glas o njezinoj izvanrednoj ljepoti širio se po cijelome grčkom svijetu pa je stigao i do Atene, do Tezeja i njegova prijatelja Piritaja. Kad je Tezej došao u Spartu, vidio je tada 10-godišnju Helenu kako pleše u Artemidinu hramu. Već je tada ona bila tako lijepa da su je oba prijatelja (tj. Tezej i Piritaj) htjela imati svaki za sebe. Oni su je oteli i bacili su kocku čija će biti. Dopala je Tezeju; on je odveo Helenu svojoj majci Etri u gradić Afidnu u Atici da pričuva djevojku dok ne stasa za udaju. Kako Piritaj nije imao ženu, odlučili su se prijatelji na novu avanturu: htjeli su oteti Plutonovu ženu Perzefonu. Otmica nije uspjela i prijatelji su bili zarobljeni u podzemlju sve dok ih nije oslobodio Heraklo. Kad se Tezej vratio iz podzemnoga svijeta, nije našao Helenu. U njegovoj su odsutnosti upala Helenina braća, Kastor i Polideuk, s vojskom u Atiku. Saznavši gdje je Helena, sravnili su Afidnu sa zemljom i zarobili Etru. Braća su se sa sestrom vratila u svoju domovinu.

Kad je Helena odrasla, odlučio je Tindarej da uda svoju prelijepu kćer. Stizali su prosci iz svih krajeva Grčke, sve odreda ugledni kraljevići i poznati junaci. Tindarej se nije mogao odlučiti za koga da uda Helenu. Tad je Odisej, koji je također bio među proscima, savjetovao Tindareju neka prvo zatraži od prosaca da prisegnu kako će svi u potrebi braniti Helenu i sretnoga izabranika, a da djevojci prepusti neka sama izabere svoga budućeg muža. Helena se odlučila za Menelaja koji je poslije Tindarejeve smrti postao kralj u Sparti.

Vijesti o Heleni nalazimo kod Homera te kod kasnijih grčkih pjesnika i dramatičara koji su uzimali građu najčešće iz Homera i iz kikličkih pjesnika. Homer u *Ilijadi* i *Odiseji* kaže da je Helena kći Zeusova i Ledina te da su joj braća Kastor i Polideuk a Klitemestra joj je polusestra, budući da je Klitemestrin otac Ledin muž Tindarej. Dalje Homer navodi da je Helena imala s Menelajem kćer Hermionu. Prema tomu, Helenino „rodoslovno stablo” izgledalo bi, prema Homeru, ovako:

Tindarej ~ Leda ~ Zeus

| |

Klitemestra Kastor

Polideuk

Helena ~ Menelaj

|

Hermiona

Homer sukladno tehnicu usmenog epa, nigdje ne daje podroban Helenin fizički opis, već kaže: „ženska dika”, „ljepokosa”, „ljepolika” i sl., što je omogućilo mnogim likovnim umjetnicima da je prikažu svaki na svoj način. Za razliku od Homera, potonji će pjesnici dodavati Helenine fizičke karakteristike. Npr. Daret Frižanin, koji je napisao djelo *Historia de excidio Troiae*, kaže da Helena ima madež među obrvama, a Guido delle Colonne u svome spjevu *Historia destructionis Troiae* navodi Helenine napršene usne, mramorna ramena koja se blago spuštaju prema leđima te njezine tanke i bjelokosne nokte...

Menelajeva i Helenina sreća bila je kratkotrajna. Božica Afrodita nije gledala sa simpatijom na taj brak. Naime, još prije Helenine udaje prinomio je Tindarej žrtvu bogovima, ali je zaboravio Afroditu. Božica se Afrodita jako rasrdila i odlučila da će Tindarejeve kćeri – Helena, Klitemestra i Timandra – postati preljubnice. Parisova presuda (kad je dodijelio Afroditi zlatnu jabuku) donijela je nesreću Menelajevu domu i svim Grcima. Kako je Afrodita obećala Parisu najljepšu ženu na svijetu (a to je bila Menelajeva supruga Helena), mladi je kraljević, po božičinu savjetu, otišao u Spartu. Menelaj je lijepo ugoštio Parisa, ali je nakon deset dana morao otići na Kretu na pogreb svoga djeđa Katreja. Kad u kući nije bilo Menelaja, Paris je bez teškoće zadobio ljubav njegove lijepe supruge i ona je napustila svoj dom i maloljetnu Hermionu ponijevši sa sobom i muževo blago. Paris i Helena su se prvi put sjedinili u ljubavi na otoku Kranaji, a zatim se Parisova lađa uputila u Troju. U Troji su svi bili očarani Heleninom ljepotom, pa i sam kralj Prijam. Poslije su Menelaj i Odisej došli u Troju i tražili da im vrate Helenu i blago, a kad su Trojanci to odbili, otpočeo je Trojanski rat.

Za vrijeme rata živjela je Helena u Troji kao zakonita Parisova supruga, ali joj je božica Irida stalno ulijevala želju za zavičajem, roditeljima i muževim domom:

*Helenu Irida nađe gdje u sobi veliko tkanje
porfirno dvostruko tka i u njega utkiva borbe
što ih konjokrote Trojci, mjedenhalje što ih Ahejci
od šaka Aresovih pretrpješše zbog nje do sada.
Irida² blizu nje brzonožna stane i reče:
„Hajde, snaho o draga, neobično vidjeti djelo
što ga konjokrote Trojci, mjedenhalje što ga Ahejci
čine; prije su plačne donosili na polju bojnem*

² Irida je pristupila k Heleni uzevši na sebe lik njezine zaove, Parisove sestre Laodike.

jedni drugima bitke želeći pogubnog rata,
 a sad sjede i šute jer rat se umirio sada,
 na štit je naslonjen svak i koplje je dugačko zabo,
 pa će Aleksandro sada i Aresu mili Menelaj
 s kopljima dugim izići na mejdan poradi tebe;
 koji od njih nadjača, on milom će zvati te ženom.”
 Tako boginja reče i u srce pusti joj slatku
 žudnju za predašnjim mužem i gradom, za materom, ocem.³

Poslije Parisove smrti Helena se udala za Prijamova sina Deifoba. Kad je Menelaj upao kao pobjednik u Deifobovu kuću i ugledao Helenin lijepi lik, odustao je od namjere da se osveti nevjernoj supruzi i mač je ispaо iz njegove ruke. Iako je grčka vojska odlučila da kamenuje ženu, uzročnicu svih njihovih patnja i smrti brojnih junaka, Helenina je ljepota i ovaj put odnijela pobjedu te su vojnici odustali od svoje nakane.

Povratak Menelaja i Helene iz Troje nije bio lak i trajao je osam godina. Dugo su lutali istočnim Mediteranom sve dok ih bura nije bacila na obale Egipta. Uz Idotejinu i Protejevu pomoć s bogatim su darovima napustili Egipat. Vrativši se u Spartu, tamo su živjeli do kraja života.

Po drugoj predaji, Helena nije ni stigla u Spartu. Menelajeve lađe pristale su na obali Argolide onoga dana kada je Orest ubio svoju majku Klitemestru i njezina ljubavnika Egista. Menelaj je poslao Helenu u Agamemnonov dvor da vidi što se dogodilo u njihovoj odsutnosti. Kad je Orest ugledao Helenu, shvatio je da je ona uzročnica njegove nesreće te je pojurio s isukanim mačem da je ubije. No Apolon, po Zeusovu naređenju, obavio je Helenu maglom i odnio je na Olimp gdje je postala besmrtna.

Verzija s otoka Roda, pak, kaže da su Menelajevi sinovi Nikostrat i Megapent protjerali Helenu iz Sparte te je ona pošla na otok Rod svojoj prijateljici Poliksi, čiji je muž poginuo u Trojanskome ratu. Polikso je Helenu lijepo dočekala ali joj se potajno željela osvetiti zbog muževe smrti. Dok se Helena kupala, Polikso je naredila svojim služavkama da je dugo muče i najposlije je objese o drvo. Poslije smrti Helena je dospjela na otok Leuku⁴ gdje je postala Ahilejeva supruga. Ahileju je rodila sina Euforiona, Zeusova ljubimca. Po drugoj legendi, Ahilej i Helena susreli su se još za života. Poslije iskrcavanja grčke vojske na trojansko tlo Ahilej je želio vidjeti ženu koja je uzrokovala taj strašni rat. Afrodita i Tetida, njegova majka, ispunile su mu želju. Pri tome

³ Il. 3, 125-140. Sve citate iz Homera i Vergilija donosim u prijevodu Tome Maretića, i to: *Homerova Ilijada*, Zagreb, 1961; *Homerova Odiseja*, Zagreb, 1961; *Djela P. Vergila Marona*, Zagreb, 1932. (Il. = Ilijada, Od. = Odiseja, En. = Eneida).

⁴ Leuka je mitski otok u Crnome moru na ušću Dunava. Na tome otoku borave duše glasovitih heroja i heroína u vječnome blaženstvu.

susretu – neki kažu da je to bilo u snu – rodila se i ljubav između Ahileja i Helene.

Poznata je i priča da se Helena nije iznevjerila Menelaju ni Grcima. Kad je Paris odveo Helenu iz Sparte, bura je bacila njegovu lađu do Egipta. Egipatski kralj Protej srdačno ih je primio. No kad je otkrio zločin koji je Paris počinio u Menelajevu domu, Parisa je protjerao a Helenu zadržao i čuvao dok nije došao Menelaj.

Druga legenda kaže da je božica Hera, mrzeći Parisa, načinila prikazu (εἶδωλον) kojom se trojanski kraljević oženio, a Hermes je po Zeusovu nalogu pravu Helenu prenio u Egipat i predao je kralju Proteju na čuvanje. Helena je u Egiptu bila sigurna sve dok je Protej bio živ. Poslije Protejeve smrti, dok su se Grci i Trojanci borili oko zračne prikaze koju je načinila Hera, Helenu je svojom ljubavlju progonio Protejev sin Teoklimen. Kad je Troja razorena, Menelaj je s prikazom stigao u Egipat i tu je našao pravu Helenu. Kad su se supružnici prepoznali, prikaza je nestala a Menelaj i Helena su se uz pomoć Dioskura⁵ vratili u Spartu.

U pričama se spominje pet Heleninih muževa: Tezej, Menelaj, Paris, Deifob i Ahilej. Starije verzije govore samo o Menelajevoj i Heleninoj kćeri Hermioni, ali se kasnije pričalo da je Helena rodila djecu sa svim spomenutim muževima, osim s Dejfibom. Tezeju je rodila kćer Ifigeniju, Parisu Bunoma, Korita (dok jedni tvrde da je Korit Parisov i Helenin sin, drugi kažu da je Korit Parisov sin iz njegova prijašnjeg braka s Enonom), Agana i Ideja te kćer Helenu. Vrativši se iz Troje, Menelaju je rodila sina Nikostrata, a Ahileju je na Otocima blaženih rodila sina Euforiona.

Lik najljepše žene svijeta zaokupljao je maštu mnogih umjetnika. Pjesnik Stesihor (oko 600. pr. Kr.) opjevao je Helenu kao lijepu ali nevjernu ženu. Legenda kaže da je pjesnik zbog tih kleveta izgubio vid; tek kad je novom pjesmom porekao prethodnu (*Palinodija*) izjavio:

*Glas nije istinit onaj, –
 nijesi s ladam' natkritim pošla,
 ni u grad trojanski došla,*⁶

Stesihor je opet progledao. U *Palinodiji* Stesihor izjavljuje da je Helenu s Parisom bura bacila u Egipat i da je tamo ona zadržana kod kralja Proteja sve do Menelajeva dolaska, dok je Paris poveo u Troju samo maglovitu prikazu. Stesihor kritički obrađuje mit: on mit popravlja i pročišćuje. Od njega, dakle, potječe težnja da se junacima mitova dodaje etičko načelo.

⁵ Dioskuri su Kastor i Polideuk. Po svome ocu Zeusu nazvani su Dioskuri a po svome zemaljskom ocu, lakedemonskome kralju Tindareju, Tindaridi.

⁶ Preveo K. Rac.

Helena kao čedna junakinja glavni je lik Euripidove tragedije *Helena*. Na osnovi sačuvanih fragmenata može se zaključiti da je i Sofoklo napisao tragediju i satirsku igru o Heleni. Nadalje imamo panegirik Heleni sofista Gorgije (5. st. pr. Kr.) i Isokrata (4. st. pr. Kr.).

Likovne umjetnosti već su od najstarijih vremena prikazivale različite scene iz mita o Heleni. Poznata su djela Polignota, Agorakrita i Zeuksisa. U grčkoj primijenjenoj umjetnosti, na slikanim vazama i ogledalima, često je prikazivana Helena s Parisom i njezin susret s Menelajem nakon osvajanja Troje.

Helenini postupci i karakter

Oko Helenina imena već se rano širio krug priča u kojima se javljao motiv otmice i motiv udaljavanja stare božice vegetacije. Osim toga priče nastoje ujediniti problem dvostrukoga oćinstva (Zeus i Tindarej) i dvostrukoga majćinstva (Nemeza i Leda). Prema Kiprijama, što je bitno za nastanak mita o Heleni, ona je kći božice Nemese koja bježi pred Zeusom koji je progoni te stalno mijenja svoj lik. Konačno je Zeus ipak obljubi kad je bila u liku guske ili labuda. Nemeza izleže jajce. Iz toga jajeta, koje je pronašao neki pastir i predao ga Ledi, rađa se Helena. Pored toga tu je i motiv otmice kada Tezej i Piritoj otimaju Helenu te njezino oslobađanje kada je braća Dioskuri pronalaze. Taj dio pripada kultu u sjevernoj Atici i/ili u Argolidi. Helenin braćni odnos s Menelajem može se objasniti kao dio zajedničkoga kulta u Terapni. Slijedi druga otmica (otmičar je Paris-Aleksandar), okupljanje prosaca za pohod na Troju, uzaludno poslanstvo Odiseja i Menelaja te 10-godišnji rat.

Za bolje ocrtavanje Heleninih postupaka i karaktera mogu nam poslužiti njezini razgovori s Prijamom, Afroditom, Parisom i Hektorom u *Ilijadi*, potom u *Odiseji* te u Vergilijevoj *Eneidi*.

U razgovoru s Prijamom, kada mu na trojanskome bedemu pokazuje grčke junake, Helena sebe naziva „bezobraznom kujom” jer je dala premamiti od Parisa i ostavila je svoga prvog muža. Helena Prijamu kaže:

*„Častan meni si ti, veličanstven si, mili mi svekre!
Ej da sam voljela zlu smrt odabrati kada sam amo
išla sa sinom tvojim muževlju ostaviv sobu,
pozno rođenu kćer i znanca i vrsnice mile!
Ali tako se ne zbi, i zato ginem od suza...”⁷*

Kad je Afroditu spasila Parisa da ga Menelaj ne bi ubio, šalje Helenu k njemu u sobu. Helena je prepoznala Afroditu (premda je ona bila u liku stare vunarice), te joj predbacuje:

„Zašto me, boginjo čudna, i sada želiš zavesti?”

⁷ Il. 3, 172-176.

*Valjada nekud me vabiš u gradove žitelja pune,
što ih il Frigija ima il zemlja Meonska mila,
ako i tamo dragog inadeš med ljudima smrtnim,
jerbo me mrsku ženu Menelaje hoće odvesti
u kuću kada je sad Aleksandra divnoga svlado;
zato si ovamo sada pristupila lukavo k meni.
Sjedi sama uz njega i ostavi staze božanske,
svojim nogama više na Olimp nemoj se vratit,
nego se jednako muči uz onoga i čuvaj njega
dok te robinjom svojom ne učini on ili ženom,
a ja ne idem tamo, i zamjera meni bi bila
da s njim postelju dijelim, i Trojanke mene bi potom
korile sve, a preko mjere već u duši sam jadna.”⁸*

Sastavši se nakon toga s Parisom, Helena mu dobacuje ove prijekorne riječi:

*„Došo si iz boje gle! ej nestalo da te u njemu!
Da te je junak kršan umorio, prvašnji muž moj!
Sam si se hvalio prije da kopljem si, rukama, snagom
jači od Aresu milog Menelaja. Nego i opet
deder Aresu milog Menelaja idi pozovi,
vas dva da dijelite mejdan i opet! Al ja ti kažem,
prodi se boja te nemoj u borbi se boriti više
sa plavokosim onim Menelajem niti se ludo
hrvati, da te ne bi umorilo njegovu koplje.”⁹*

Karakterističan je i razgovor Helene i Hektora kad se Hektor vraća u grad da izvrši Helenov nalog. Helena se opet optužuje, ali i pokazuje da suosjeća s Hektorom:

*„Hektore, djevere meni zlotvornici, stravičnoj kuji,
ej da me onoga dana kad mati me rodila moja
bude odnijela huda oluja i vjetar hudi
u brdo kamo god il u valove prešunnog mora!
Tu bi me zameo val, dok to se još zgodilo nije.
Ali kad bogovi zlo odrediše meni toliko,
bar da sam onda kojem čestitijem čovjeku žena
koji bi osjećo rug i zamjeru mnogu od ljudi!
Ali u ovoga nije stanovito srce ni sada
niti će poslije biti, al to će on pokušat, mislim.
Nego, djevere moj, unidi, na stolicu ovu
sjedni, jer tebi je trud osvojio najveću dušu*

⁸ Il. 3, 399-412.

⁹ Il. 3, 428-436.

sa kuje mene i ktome s Aleksandrovoga grijeha;
na nas je dvoje Zeus navalio hudu sudbinu,
i med potomcima pjesme da o nama dvoma će biti.”¹⁰

Kad je Odisej došao tajom u Troju, Helena ga je prepoznala, ali ga nije odala, premda je Odisej pobio tom prilikom nekoliko Trojanaca. Štoviše, kad su zbog svojih muževa Trojanke plakale, njezino se srce, kako sama kaže,

„...radovat stalo jer već se okrenula volja u meni
kući se vratit, i ludost već žaljah što Afrodita
dade te mene iz zemlje izvedoše očinske mile,
i kćer ostavih svoju i ložnicu i muža svoga,
u kog imade svega, imade ljepote i uma.”¹¹

Deifob pak pred Enejom optužuje Helenu da je ona na dan kad je osvojena Troja Grcima davala bakljom znake i da ga je, zapravo, izručila Menelaju:

„...U zlo me ovo sudbina je rinula moja
i Lakedemonke pakost, od koje ovo je spomen.
Znadeš, u naopakom veselju kako sproveli
zadnju smo noć, ta toga i odveć se moramo sjećat.
Kad je kobni konj uzašao Pergamu na vrh
noseći oružane pješake u sebi, tad ona
u kolu tobože žene po gradu vodaše koje
kliktahu orgije slaveć; stojeći među njima golem
držaše luč i zvaše sa vrha kule Ahivce.
Ja sam brigama satrt i sanan u ložnici tada
nesretnoj ležao, gdje me savlado je duboki, slatki
san što mirnoj smrti veoma bijaše nalik.
Iz kuće oružje sve, dok spavah, čestita žena
ukloni i mač vjerni, što uz glavu stajaše, jami,
u dvor Menelaja zovne izatog i otvori kuću
misleći ljubazniku učiniti veliku s tijem
uslugu i spomen starih grijeha zatrti svojih.
Što ću ti dalje govorit? U ložnicu prodru...”¹²

Helena je ostavila muža i otišla u Troju, no uskoro se pokajala što je ostavila Menelaja jer se uvjerila da Paris, zbog koga je žrtvovala svoju čast, nije idealan: on je, među ostalim i kukavica. Helena je sada ispunjena prezirom prema Parisu, ali božica Afrodita ponovno je tjera da voli neljubljenoga čovjeka:

„Hajde, Aleksandro zove da kući brže se vratiš,
on ti u sobi sad i u krevetu struganom leži,

¹⁰ Il. 6, 344-358.

¹¹ Od. 4, 260-264.

¹² En. 6, 511-528.

on u ljepoti sja i u odjeći; ne bi mu rekla
da je iz boja došo, već da se u kolo sprema
otić, il iz kola da je izišao i sad da sjedi.”¹³

Kad je Helena prepoznala Afroditu i drsko joj odgovara da ne želi više Parisa, božica joj bijesno naređuje:

„Dražit me, drznice nemoj, da ne bih te povrgla ljuta,
da ne pomrzim te tako ko prije što strašno te ljubljah,
i da med narodom trojskim i danajskim neprijateljstvo
ne smislim ljuto, i grdno nastradati ti bi tad
mogla.”¹⁴

U Odiseji opet susrećemo Helenu. Ona se vratila svome zakonitom mužu Menelaju i sjeća se s tugom svoje bezumne pustolovine koja je stajala života tolike grčke i trojanske junake:

„...kad vi, Ahejci, zbog mene, besramne kučke,
podoste pod grad trojski na borbu se spremajuć
ljutu.”¹⁵

Još je Lessing u svome Laokoontu obratio pozornost na to kako Homer opisuje legendarnu Heleninu ljepotu: on ne nabraja njezine karakteristike nego donosi dojam što ga njezina ljepota izaziva na okolinu. Kada ona dolazi na gradski bedem, starci – Prijamovi savjetnici – iznenađeni komentiraju međusobno:

„Zamjere nazuvčarom Ahejcem ni Trojcima nije
što zbog takove žene već odavno nevolje trpe!
Licem je ona vrlo na besmrtne boginje nalik!”¹⁶

U drugome dijelu Fausta prikazuje Goethe u liku Helene ideal vječne ženstvenosti. Kentaur Hiron ovako govori o ženskoj ljepoti misleći na Helenu:

Ljepota ženska! To su priče,
prečesto krut je lik tek to;
tek takvo mogu slaviti biće
u kojem život ključa radosno.
Ljepota samu sebe blaži.
Tek ljudskosti nas mogu soladat draži,
ko u Helene...”¹⁷

Koliko je Helena cijenila Hektora, možemo razabrati iz njezine tužaljke nad mrtvim Hektorovim tijelom:

¹³ Il. 3, 390-394.

¹⁴ Il. 3, 414-417.

¹⁵ Od. 4, 145-146.

¹⁶ Il. 3, 156-158.

¹⁷ J. W. Goethe, Faust II, 7399-7405, preveo Tito Strozzi.

„Hektore, mojemu srcu od sviju draži djevera,
muž je bogoliki moj Aleksandro koji je mene
doveo nekad u Troju – ej da budem umrla prvo!
Ta evo već je meni i dvadeset godina sada
kako otidoh odande i ostavih svoju domaju,
ali od tebe zle i pogrdne besjede ne čuh,
nego kad bi me tko u dvorima karao drugi,
djever il jetrva koja krasnohaljka, zaova koja
ili svekrva – svekar ko otac blag mi je vazda -,
karat me dao nijesi, već vazda si branio mene
svojom prijaznom čudi i riječima prijaznim svojim.
Zato i tebe plačem i sebe jadnicu tužna,
jer sad nitko mi više u Troji širokoj nije
blag ni prijatelj dobar, i svatko se zgraža od mene.”¹⁸

„O Helena, za zator stvorena!”

Helenino je držanje već kod Homera nepostojano: s jedne strane kao da baš ne voli Parisa i Trojance, prepoznaje Odiseja kad je preobučen u prosjaka došao u Troju, ali ga ne odaje; s druge strane vjerna je Trojancima kad, oponašajući glasove njihovih žena, poziva Grke sakrivene u drvenome konju.

Kao što su Homer i Vergilije, tako je i Eshil prikazao Helenu u negativnom svjetlu. U njegovu Agamemnonu zbor ovako pjeva o Heleni:

O Helena, za zator stvorena!
Pravo je tako nazva
netko nevidljiv tko istinskom riječju
proreče budućnost i predvidje sudbu.
Jer njoj, kad odmače zastore tanke
i otplovi praćena zefirom hitrim,
postade sudba da satire lađe
i gradove ništi i ubija ljude.
A mnogi goniči, štitonoše silni
što zalud njezin hvatahu brod,
na zelene žale Simoenta stignu
da krvav započnu boj.¹⁹

Prevodilac je to mjesto preveo opisno. U originalu je tu Eshil stvorio igru riječi poigravajući se s imenom Helena. Od njezina imena stvara tri atributa dovodeći ga u vezu s glagolom ἔλειν – hvatati, upropaštavati: ἑλέναος (koja

¹⁸ Il. 24, 762-775.

¹⁹ Eshil, Agamemnon, III. čin, preveo B. Klaić.

hvata/upropaštava brodove), ἑλάνδρος (koja hvata/upropaštava muževe) i ἑλέπολις (koja upropaštava gradove). Ili dalje:

Kakono lavić, što bez majke osta
i u kući pastirskoj odgojen bude,
dok je još malen s djecom se igra
a oko domara starih se mazi
te kao tek rođeno djetešce njega
u naručju nose a on tjeran gladom
ulaguje svakoj dobroj se ruci
što će mu slatku pružiti hranu...
I kakono, kada lavić odraste
i u njega urođen javi se nagon
te kao plaću za primljenu hranu
pokolje ovce za hranu sam sebi
i kuću mnogom poškropi krolju
i postane njojzi trepet i strah,
jer nanosi štetu koljući stada,
te kao da neki ga izasla bog
ne bi l' pastiru razorio dom...
Tako i Helena stiže u Troju
nalik na blagi pučine dah,
na blistav divnog dragulja sjaj.
U očima pogled joj iskri se mek,
a u srcu zanosne ljubavi cvijet.
Na tada najjednom se prevrnu sve
i tužno se ovaj završi brak.
Po volji Zeusa što ognjišta čuva,
Helena postade zlosretna gošća
i izvor suza, gorčine i bijede,
Erinija prava za Prijamov rod.²⁰

U toj predivnoj slici pjesnik Helenu uspoređuje s lavićem kojega je pastir našao i doveo ga kući. Lavić se igra s pastirovom djecom i svi ga maze; ali kad lavić odraste i postane lav, pokolje sve u kući. I Helena je stigla u Troju kao „blistav dragulja sjaj”, a postala je „izvor suza, gorčine i bijede”.

Petersenova Troja i Harrisonova Helena Trojanska

Riječ-dvije o novovjekovnim umjetnicima koji su bili impresionirani Helenom. Već sam spomenuo Goethea koji je napisao fragment drame *Helena* (dovršeno kao „Helena, klassisch-romantische Phantasmagorie, Zwischenspiel u

²⁰ Isto.

Faust". Od opera spomenuo bih ove: Gluck: *Paride ed Elena*, Offenbach: *La Belle Hélène* (travestija) i R. Strauss: *Die Ägyptische Helena* (tekst Hofmannsthal). No, ne samo da su glazbenici, pjesnici i likovni umjetnici bili zaokupljeni likom Helene, u novije su im se vrijeme pridružili i filmski stvaraoci. Snimljeno je više filmova o Heleni odnosno o Trojanskome ratu. Spomenut ću samo dva najnovija filmska ostvarenja, dva filma u kojima se pojavljuje najljepša žena svijeta, Helena.

Kad je Menelaj ugledao Helenin lijepi lik, mač je ispao iz njegove ruke

Prvi je film Wolfganga Petersena *Troja* (Troy, 2004). Petersen je okupio mnoge poznate glumce: Brad Pitt (Ahilej), Eric Bana (Hektor), Sean Bean (Odisej), Peter O'Toole (Prijam)... Scenarist David Benioff držao se Homera uz dosta odstupanja. Naravno da scenarij nije mogao točno slijediti radnju *Ilijade* i *Odisseje* te je na više mjesta Benioff mijenjao tok radnje i slijed događaja. Istaknuo bih neke razlike između filma *Troja* i Homerovih epova:

- Izostavljeni su mnogi likovi (Kassandra, Laokoont...);
- Telamonov Ajant gine od Hektorove ruke, što ne odgovara mitu jer se kasnije, poslije Ahilejeve smrti, on natječe za njegovo oružje;

- Menelaj pogiba u Trojanskome ratu, što također nije točno jer se on nakon rata vratio s Helenom kući u Spartu;
- Agamemnon gine u ratu, što je također netočno jer njega nakon povratka kući u Mikenu ubija supruga Klitemestra;
- Dok je po Homeru Trojanski rat trajao deset godina, radnja u filmu odvija se u svega nekoliko tjedana;
- Uloga bogova potpuno je izbačena. Jedino božanstvo koje se pojavljuje u Petersenovom filmu jest božica Tetida, no ni ona ničim ne pokazuje da je besmrtna božica...

Diane Kruger kao Helena u filmu Troja Wolfganga Petersena

U filmu je naglašena romanca između Parisa i Helene da bi kao protuteža bio istaknut krvavi boj. Mitski elementi su izostavljeni. Dok se kod Homera uz ljude bore i bogovi, Petersen prikazuje samo ljudski boj: on svoj film zasniva samo na zemaljskoj akciji koja se odigrava pred golemim kulisama i kao da uživa u prikazivanju bombastičnih bitaka. Tehnički je u filmu dojmljiv napad 50.000 grčkih vojnika na Troju. Jednostavno elektrizira konfrontacija čovjeka protiv čovjeka. Vrhunac je dvoboj između Ahileja i Hektora pred trojanskim vratima. Brad Pitt je u odličnoj formi, Peter O'Toole je veličanstven. Spomenuo bih i dvoje mladih vrlo talentiranih glumaca u ulozi Helene i Parisa: Diane Kruger i Orlando Bloom.

Nešto prije Petersenova filma koji je namijenjen prikazivanju u kinodvorana-
ma snimljen je i TV-film (zapravo miniserija) Johna Kenta Harrisona *Helena
Trojanska* (Helen of Troy, 2003). Namjera je toga filma prikazivanje strastve-
ne ljubavi s Helenina stajališta. Inspirirana u prvome redu Homerovim epo-
vima, snimana na egzotičnim mjestima s internacionalnim glumcima (Sienna
Guillory – Helena, Rufus Sewell – Agamemnon, Stellan Skarsgård – Tezej,
John Rhys-Davies – Prijam...) i s primjenom modernih specijalnih efekata,
Helena Trojanska je priča o legendarnoj borbi za ljubav najljepše žene na svi-
jetu. Iako ni u ovome filmu bogovi nemaju neku veću ulogu, ipak se pojav-
ljuju tri božice (Hera, Atena i Afrodita) da im Paris presudi koja je od njih
najljepša.

Iako je film *Troja* na višoj umjetničkoj razini, ne bih se upuštao u kritičko us-
poređivanje. U Heleni Trojanskoj prikazano je Parisovo rođenje, njegovo
dodjeljivanje zlatne jabuke Afroditi, Tezejeva otmica Helene, Helenino oslo-
bađanje, prosidba Helene, njezina udaja za Menelaja, Parisov dolazak u Spar-
tu i bijeg s Helenom... sve do razorenja Troje i Helenina pomirenja s Mene-
lajem. Premda *Helena Trojanska* nije remek-djelo, Harrisonov je TV-film so-
lidan uradak, čak je i zanimljiviji i narativniji jer vremenski zahvaća veće raz-
doblje od Troje.

Sienna Guillory kao Helena u filmu *Helena Trojanska*
Johna Kenta Harrisona

Inga Vilogorac

VELIKA MAJKA KIBELA

Kibela, Majka bogova, ljudi i zvijeri, zajedno sa svojim pratiteljem Atisom,
štovale se u Frigiji. Ime je dobila po frigijskoj planini Kibeli gdje se prema
legendi rodila i živjela. Frigijski kralj Mida smatrao se njezinim sinom te joj
je u 8. stoljeću pr. Krista podigao hramove u Pesinuntu i Jazilikaji. Kibelin
kult je u Grčku stigao 6. stoljeću pr. Krista, kad joj je podignut hram na aten-
skoj Agori.

Godine 205. prije Krista Sibilinske su knjige prorekle da će Hanibal napusti-
ti Italiju ako se iz Pergama u Rim donese maloazijska boginja. Donose je sto-
ga, u vidu crnog kamena Atala I., grade joj hram na Palatinu i počinju je što-
vati kao Veliku Majku (*Magna Mater*), majku bogova. Zajedno s njom štovao
se i njezin pratitelj Atis. Kibelini su svećenici predvodili orgijastičke svetkovi-
ne, za koje je isprva vrlo malo Rimljana znalo, no kad se o tome pročulo, od-
lukom senata Rimljanima se nije dopuštalo da sudjeluju u takvim svečanosti-
ma, a doskora je i sam kult zabranjen. Međutim, upravo je istočnjački, miste-
rijski karakter Kibelina kulta privlačio velik broj pristaša te za Kaligule kult
dobiva javni karakter. Vrhunac popularnosti dostiže za Antonina Pija, polo-
vicom II. stoljeća poslije Krista, kad je utemeljen arhigalat. Svetkovina štova-
telja Velike Majke zvala se *Megalensia* (grč. *Megalesia*), za Klaudija se počinje
slaviti *Tristia*, dio svetkovine u kojem se oplakivalo Atisovu smrt, a za Antoni-
na Pija *Hilaria*, kada se slavilo njegovo uskrsnuće.

Kult je bio jednako popularan i na području provincija Dalmacije i Panonije,
gdje je došao većinom zahvaljujući istočnjačkim doseljenicima, trgovcima i
carinicima, a o njegovoj raširenosti svjedoči velik broj natpisa i spomenika
Velike Majke i Atisa sačuvanih kod nas. Zajedno s drugim velikim istočnjač-
kim božanstvima, perzijskim Mitrom te egipatskom Izidom i Serapisom do-
živjeli su najveći procvat u II. i III. stoljeću poslije Krista, a osobitosti njihova
kulta isprepletale su se s osobitostima kultova navedenih božanstava¹. Poja-
vom i prevagom kršćanstva kult Velike Majke i Atisa postupno je iščeznuo.

KIBELA I ATIS U OVIDIJEVIM DJELIMA

Publije Ovidije Nazon (43. pr. Kr. – 17. po. Kr), veliki rimski pjesnik Augu-
stova doba, spominje Kibelu i Atisa na nekoliko mjesta u svojim djelima, *Fa-
stima*, *Metamorfozama*, *Umijeću ljubavi* i pjesmi *Ibis*, te se može smatrati najvećim

¹ SELEM 1971.